

עֵקִירָוֶת

אֵרֶז צַפְדִּיָּה, אֹרֶן יַפְתַּחַל

הַקְדָּמָה

תופעות של דחיקה ועקירה (displacement) של תושבים מבתיהם, משכונותיהם ומסביבת החיים שלהם הייתה ונותרה חלק בלתי נפרד מהחיים – בתוך העיר המטרופולינית ובשוליה. היא מלווה אותנו בדיווחי חדשות על המאבק של תושבי שיח ג'ראח בירושלים המזרחית, על מחאתם של תושבי גבעת עמל בתל אביב, על צעירים שמחפשים קורת גג בצל מחירי נדל"ן מאמירים, על הפינוי של אום אלחיראן בנגב, וגם על פינוי מאחזים בשטחים. בשנים האחרונות תופעה זו מושכת את תשומת הלב של המחקר העירוני, בשל הקושי הממשי או הפוטנציאלי הגובר והולך של חלקים גדולים באוכלוסייה להבטיח את זכותם לקורת גג¹. מתוך כוונה להתחקות אחר התופעה, להבין אותה באופן יסודי ולעמוד על הגורמים לה, מחקרים שאנו עורכים חושפים בפנינו עולם תוכן שמתמקד בהיבטים הפוליטיים של התופעה, ועניינו מידת הפגיעה המוחשית והאפשרית שחווים תושבים וקהילות בזכותם להיות חלק מתושבי העיר המטרופולינית, שותפים אקטיביים בעיצובה של העיר וסביבתה, המעורבים בחיים הקהילתיים בעיר ובמרחב סביב לה. עולם תוכן זה רווי מונחים שמתארים תופעות ספציפיות, כמו ג'נטריפיקציה – לרבות ג'נטריפיקציה אתנו-לאומית, ג'נטריפיקציה גזעית או ג'נטריפיקציה מעמדית – פינוי חייבי משכנתאות, (אי-) זכאות לדיר ציבורי, הריסות בתים ועוד. אולם למרות המונחים הרבים המתארים את התופעה, ניצבנו מול מחסור במושגי יסוד הדרושים להגדרה מקיפה ומבנית יותר שלה בעידן הנוכחי.

בחלקו הראשון של המאמר נתמקד בהמשגת תופעת הדחיקה והעקירה בעזרת מונחים מכלילים ופתוחים כדי לתאר מגוון רחב של מצבי פגיעה בזכויות תושבים, תוך התייחסות למעבר בין אנגלית לעברית. לאחר שנציג את המושגים "דחיקה" ו"עקירה", נבחן כיצד הם עוזרים להבין טוב יותר את מבנה האזרחות העירונית – מושג המגדיר את תושבי העיר כקהילה פוליטית שיש לה זכות לקחת חלק פעיל בעיצוב העיר, בקביעת אופייה ובקבלת החלטות לגביה ולהשתמש במשאביה. נתקדם בהתייחסות אל עקירה ודחיקה כחלק מגישות תיאורטיות ביקורתיות שונות, ונבחן כיצד הן משתקפות בנקודות מבט אפיסטמולוגיות שונות. נסיים בביטויי התנגדות ומחאה נגד עקירה ודחיקה.

כאמור, נתחיל בניסיון ההמשגה.

מונח נולד

ניסינו לאתר במחקר הגיאוגרפי-משפטי-פוליטי מונח קיים שנמצא בזיקה לעקירה ודחיקה, ומקיף דיו לכלול את כל המופעים המרחביים, הממשיים והאפשריים, של פגיעה בזכות לעיר,

ארו צפדיה: מלמד מנהל ומדיניות ציבורית במכללה האקדמית ספיר. חבר הוועד המנהל של ארגון זכויות האדם במקום – מתכננים למען זכויות תכנון. erezts@sapir.ac.il

אורן יפתחאל: מלמד גיאוגרפיה פוליטית ותכנון עירוני ועומד בראש הקתדרה ללימודים עירוניים באוניברסיטת בן-גוריון. חבר הוועד המנהל של מרכז אדווה, וממקימי תנועת השלום הפלסטינית-יהודית ארץ לכולם. yiftach@bgu.ac.il

כלומר בחבילת זכויות שמבטאת את מכלול הזכויות שקשורות באזרחות עירונית, לרבות הזכות לשוני, הזכות שלא להיות מודר מהמרחב, הזכות להשתתף בהחלטות בנוגע למרחב והזכות לנגישות ולשימוש במשאבי העיר. היות שלא מצאנו מונח כוללני דיו, החלטנו להטות מושג קיים במחקר – Displacement – המכונה לעיתים Urban Displacement, ומתאר תופעה של הרחקת תושבים מבתיהם וזכויותיהם משלל סיבות וגורמים.² כשביקשנו להרחיב את משמעותו, הגענו אל המושג עקריות – displaceability³ – הלקח של המילים Ability ו-Displacement, דהיינו יכולת או פוטנציאל. בשימוש זה נגזר המונח ממונח אחר – Displaceable, כלומר בר-פינוי, מי שאפשר לפנותו. בעבודתנו ביקשנו לאזכר שלושה מונחים בו זמנית: displacement, ability ו-possibility, ובכך לחבר משמעות מרחיבה למונח עקריות: עקירה והאפשרות להיעקר מן הזכויות העירוניות.

ואולם למרות שביעות הרצון שלנו מהמונח המרחיב והכוללני שמצאנו, עד מהרה התברר לנו שהמונח "עקריות" נתפס באופן אינטואיטיבי באופן צר למדי, לתיאור מצבים של גירוש תושבים מבתים והריסתם – לכאורה Eviction. המשמעויות האחרות שאליהן חתרנו כדי לציין פגיעה ואפשרות לפגיעה בזכויות לעיר – כאלו שאינן בהכרח מובילות להרס וגירוש – לא יוחסו באופן אינטואיטיבי למונח עקריות. יתרה מזו, הבנו שעקריות מתפרשת כפעולה אלימה וישירה של הרס וגירוש, בלי המשמעות של הרחקת תושבים מזכויותיהם העירוניות דרך אלימות איטית, למשל עקב עליית מחירים בסביבת המגורים.

כדי להרחיב את המונחים כך שיכילו את מגוון שיטות הפעולה להרחקת תושבים מזכותם לעיר, הצמדנו למונח "עקירה" מונח מרוכך יותר – "דחיקה". ההבדל בין עקירה לדחיקה הוא שדחיקה מציינת תהליכים כלכליים, סביבתיים ותרבותיים שמתבצעים ב"אלימות איטית". רוב ניקסון מגדיר אותה כאלימות שמתרחשת באופן הדרגתי ובאופן סמוי מן העין, הרס מרוסן שמתרחש על פני זמן ומרחב, פעולה שוחקת שלרוב אינה מזוהה כלל כאלימות, אלימות שאינה זועקת ואינה מהירה ולכן קשה לזהות אותה.⁴ אלימות איטית כזו, המתבטאת לעיתים בעלויות של צריכת מוצרים ושירותים, עלולה לגרום לשינויים בהרכב החברתי של אזור המגורים, בתרבותו ובאופיו. ברוב המקרים, דחיקה מעמיקה את הכרסום בזכויות התושבים לעיר מתוך כפייה של סדר דמוגרפי, אדמיניסטרטיבי, חברתי, תרבותי וכלכלי חדש על סביבתם המוכרת. לעומת זאת, עקירה מייצגת מצבים של פגיעות בזכות לעיר, הנוצרים בעטיים של תהליכים פוליטיים ומשפטיים של הריסה, הרחקת וגירוש תושבים, כלומר בעזרת אלימות מהירה וממוקדת. צמד המונחים דחיקה ועקירה מייצגים מנעד של שיטות להרחקת תושבים מזכויותיהם לעיר, אך חשוב לזכור שהן פרקטיקות נקודתיות, תחומות בזמן ולעיתים גם חד-פעמיות.

בתוך כך, וכדי להרחיב את המשמעות, ביקשנו גם לדון באיומים של הרחקה ודחיקה של תושבים מהזכות לעיר, שאינם יוצאים אל הפועל בהכרח, ומתקיימים דרך האפשרות שלא להתממש ולא להפוך לדחיקה ולעקירה. הוספנו אפוא את המונחים עקריות ודחיקות (בשורוק). המייצגים מנעד של מצבי פגיעות פוטנציאליים, לאו דווקא ממומשים, המאיימים על תושבי העיר. עקריות מבטאת פוטנציאל להרחקה מהירה ואלימה של תושבים מזכויותיהם לעיר (נניח במצבים שבהם

קיימים צווי הריסה לא ממומשים לבתים), ודחיקות מבטאת פוטנציאל להרחקה איטית של תושבים ללא אלימות ישירה (למשל, יוזמות להתחדשות עירונית מעוררות חשש מפני פגיעות בזכויות התושבים הוותיקים). מובן כי המציאות מורכבת משורה ארוכה של מצבי ביניים שנמצאים בין שני הקטבים האלה. עקירות ודחיקות אומנם כוללים את הפוטנציאל הספציפי שתושבים יעזבו את מקום מגוריהם, אך זוהי אפשרות אחת מני רבות: קודמים לה מצבי פגיעות (Vulnerability) בכוח, שמעמיקים את הכרוסום בזכות התושבים לעיר ובסביבתם המוכרת גם אם אינם מיתרגמים לאיום שהם יעזבו.

מצוידים בשלל המושגים, יצאנו לתור אחר מונחים שיתמקדו בתושבים, בקהילות ובאוכלוסיות פגיעות. בעזרת ההבחנה בין דחיקה לעקירה ובין דחיקות לעקירות, ניסחנו בלשון זכר יחיד את שמות התואר "דחיק" ו"עקיר": יחידים וקהילות בעלי פוטנציאל להרחקה מהזכות לעיר ולמשאביה. המנעד המושגי הרחב והכוללני שאנחנו מציעים רומז שכמעט כל תושב או קהילה הם עקירים ודחיקים (ובמקביל כמובן עקירות ודחיקות), ובשפה פשוטה, חיים תחת איום של הרחקה מהזכות לעיר. בשביל אלה שנמנים/ות עם מעמד זהותי מודר, כמו מהגרים, ילידים, צעירים, מיעוטים לאומיים ועניים (ובתוכם נשים כתת-קבוצה מוחלשת), עוצמת האיום והסיכוי למימוש ההרחקה מהזכות לעיר גבוהים יחסית, אבל משתנים מעת לעת. מנגד, תושבים וקהילות בעלי זכויות קניין מופרות בחוק על בתיהם – מבוססים כלכלית, ללא משכנתאות, שחיים באזורי העיר המתוכננים שערכי הנדל"ן בהם גבוהים יחסית, ובעיקר אם הם נמנים עם מעמדות זהותיים בעמדות של כוח – עקירים ודחיקים הרבה פחות. חשוב להדגיש שוב שהמציאות מורכבת יותר מחלוקה דיכוטומית בין מודרים לפריבילגים, כפי שמראים הראל נחמני ורוית חננאל ביחס לזכויות בקרקע.⁵ יש מנעד שלם של קהילות מועדפות ופריבילגיות שנתונות תחת חרב של דחיקות ואף עקירות, כמו במצב שבו מעמד הביניים נשחק ומתקשה לעמוד בעלויות המחיה בכלל, ובעלויות הדיור המאמירות והולכות בפרט.

"עקיר" ו"דחיק" משלימים נדבך נוסף בעולם המושגים הדרושים לחקר הפגיעות בזכות לעיר. נוספים להם העוקר והדוחק. הספרות עשירה בתיאור של ג'נטריפיקטורים ויזמים. ראו לעניין זה את הסדרה "המדריך לג'נטריפיקציה"⁶ ומאמרה של מרב קדר, שמציעים מנעד רחב של ג'נטריפיקטורים, החל בצעירים התרים אחר הזדמנויות בנות השגה בערים אטרקטיביות, במשפרי דיור, מתנחלים ויזמי נדל"ן וכלה בפרויקטורים ובסוכנויות שלטון למיניהן.⁷ בדומה למושגים האחרים, גם כאן יש אבחנה בין העוקר לדוחק: העוקר יכול להיות רשות מדינתית שמוציאה לפועל הריסות בתים, או יזם נדל"ן שחתום על עסקה עם הרשויות לפינוי תושבים כתנאי לפיתוח נדל"ני מניב כמו שהכרנו בגבעת עמל. הדוחק עשוי להיות צעיר ממעמד הביניים שבא לחיות בשכונה מגניבה, זולה ואותנטית, ובעשותו כך מניע את ראשיתו של תהליך הג'נטריפיקציה.⁸ הן הדוחק והן העוקר, על גווניהם, הם חלק בלתי נפרד מן הקפיטליזם והקולוניאליזם העירוני. וכמו ביחס למושגים האחרים שהצענו, גם העוקר/דוחק אינו בהכרח ממשי, אלא קיים בפוטנציאל לאור התנאים המבניים.

המושגים שאנו מציעים מוצגים בלוח 1.

אלימות מהירה, ישירה וממוקדת בזמן	אלימות איטית, עקיפה ומתמשכת	
עקירה	דחיקה	פגיעות בפועל בזכות לעיר
עקירות	דחיקות	פגיעות פוטנציאלית בזכות לעיר
עקיר	דחיק	מעמד אזרחי-עירוני – יחידים וקהילות פגיעות (בפועל ובפוטנציאל)
עוקר	דוחק	יחידים, קהילות, יזמים ומשקיעים (מקומיים ובינלאומיים), ורשויות שלטוניות (בפועל ובפוטנציאל)

אזרחות עירונית ומטרופולינית

אם כן, חיבור זה מבקש להציע מנעד מושגי שמכיל את מגוון מצביי החשיפה, בכוח ובפועל, לפגיעות והרחקה מרחבית, משפטית, פוליטית וכלכלית מזכות מלאה לעיר/למטרופולין ולמשאביה, בין שהם נעשים באלימות מהירה, ישירה וממוקדת ובין שבאלימות איטית, עקיפה ומתמשכת. בליבו של המנעד המושגי ממוקם המונח "עקירות" והמונח המשלים אותו, "דחיקות". בחלק זה נבקש לטעון שדחיקות ועקירות, שמשמעותם היא הפוטנציאל של תושב להיעקר ולהידחק מזכותם לעיר, הם מצבים ותהליכים מבניים וממושכים המגלמים את ערעורה ומדרוגה של האזרחות העירונית, כלומר מצב שבו לא כל חברות וחברי הקהילה האזרחית העירונית זכאים באותה מידה לעיר, למשאביה ולעוצמתה. מכאן שגם העקירות והדחיקות אינן חלות באופן אחיד על כל תושבי העיר והמשתמשים במשאביה, ואי-אחידות זו משמעה קיומה של אזרחות מדורגת.

הטענה בדבר אזרחות עירונית מעורערת ומדורגת מחייבת אותנו לפתוח את הנחות היסוד בנוגע ליצירת המרחב והחברה העירוניים ולבחון את מבני הכוח המרובים בעיר בזיקה ל"נוף הזמן", כלומר לאופן שבו הזמן, העיתוי והקצב תורמים לעיצוב מבני הכוח בעיר. מדוע זה חשוב? כי מעבר לטענות המקובלות בגישות המרקסיאניות, שעקירה ודחיקה הן חלק מבני ממחזור הפיתוח של העיר הקפיטליסטית ולכן הן משוקעות בתהליכים של אי-שוויון חלוקתי והצבר הון,⁹ ומעבר למשמעויות התרבותיות, האתניות והגזעיות,¹⁰ הכוונה שלנו היא לייחס לשלל ביטוייהן של העקירות והדחיקות גם משמעויות פוליטיות הקשורות באזרחות ובזכויות.

ראשית נפנה למושג "אזרחות עירונית" (Urban Citizenship), המתאר השתייכות לקהילה פוליטית וחומרית עירונית/מטרופולינית. המושג צמח מתוך רעיון הזכות לעיר, פרי הגותו של אנרי לפבר,¹¹ ואחריו דיוויד הארווי.¹² אצל לפבר והארווי, "הזכות לעיר" נולדה מתוך החשש לאבד זכויות בגלל השפעותיו הגוברות של הקפיטליזם – חשש שהפך מוחשי משנות השמונים של המאה העשרים ואילך, עם האצת הנאו-ליברליזם. במונח הנורמטיבי, מושגים אלה מבטאים את הכמיהה לבסס אזרחות עירונית, שאף שאינה פורמלית כמו האזרחות המדינתית, היא מקנה למשתמשים בעיר שותפות שוויונית בקהילה הפוליטית העירונית וזכות שווה להשתמש במשאבי

העיר.¹³ היא גם מבטאת את הזכות לגור בעיר בלי להיחשף לאפליה, להשתתף בעיצובה, בתכנונה ובכל החלטה הנוגעת לה, לשמור על חיי קהילות, על אזורי מחיה ועל תרבויות וזהויות, ולקבל הכרה בזהות באופן שמתבטא בתכנון העיר ובמשטר שלה. אגד הזכויות הזה הוא חלק ממכלול רעיוני של אזרחות עירונית.

אזרחות עירונית מנסחת את משמעותה הפוליטית של העיר: היא יחידה טריטוריאלית תחומה בגבולות תפקודיים, לאו דווקא גבולות אדמיניסטרטיביים (למשל מוניציפליים). שטחה התפקודי של העיר הוא זה שאנשים פועלים בו באופן יומיומי למגורים, עבודה, פעילות חברתית וצרכי שירותים ומוצרים. מדובר כמובן במטרופולין. שטחה גדול מן הסביבה הבנויה של העיר המרכזית במטרופולין, ומכילה בפועל גם את שוליה של העיר, פרבריה ומקבצי הדיור במרחב שלה – לרבות מרחבים אפורים כמו סלאמס – שבו חיים תושבים שפעילותם היומיומית נמצאת בזיקה לעיר. על רקע זה הגדיר יפתחאל את האזרחות העירונית כמטרופולינית באמצעות המושג Metrozenship.¹⁴ מעבר לכך שהאזרחות העירונית/המטרופולינית כוללת בתוכה את הזכות לעיר, העיר היא גם מערך מוסדי שמארגן תחתיו את כלל התושבים, מספק שורה של צרכים תרבותיים, חברתיים, כלכליים וסוציאליים, ובעיקר משמש כמסגרת פוליטית שבה "אזרחים", דהיינו תושבים ואלה המשתמשים בעיר, זכאים ליהנות משוויון, מנגישות ומשותפות מלאה בהחלטות מקומיות, לפחות באופן עקרוני.

האזרחות העירונית מקפלת בתוכה קריאה לפעול ולהשתתף כדי לממש ולקיים את הזכות לעיר, כלומר היא גם משקפת את השאיפה או את המאבק על מימוש זכות זו. זו הסיבה שאזרחות עירונית והזכות לעיר מסומנות בידי אקטיביסטים כתביעה שנעה על הרצף של זכויות השימוש בעיר ובמשאביה, הזכות להשתתפות, הזכות לבעלות (Appropriation), מימוש של זכויות דרך העיר (בשונה ממימושן דרך המדינה) ואף הנכחה עצמית באמצעות נטיעת סמלים קהילתיים בעיר.¹⁵

מדוע דווקא האזרחות העירונית ולא זו המדינתית? כי העיר, בעיקר בעידן הגלובלי שבו תוקפן של זהויות ומסגרות מדינתיות מתערער (גם אם לא נעלם), מאפשרת לדמיין הסדר פוליטי ומוסדי של אזרחות המגובה בזהות מקומית או אזרחית (וייחודית לכל עיר/מטרופולין). מבטיחה לתושביה חיים מלאי זכויות, ואינה נמצא בזיקה בלעדית לחוק המדינתית.¹⁶ הסדר מסוג זה עשוי למשל לנתק את הזיקה לזכויות לעיר מבעלות קניינית על נכסים עירוניים, למתן את זכויות היתר של בעל הנכס ביחס לדייר השוכר את הנכס, ולנתק את הקשר בין זהותו של הפרט והעדפותיו התרבותיות לבין היקף זכויותיו. על פי דמיון זה, העיר אינה עוד מרחב או רשות מקומית בתוך מרחב החוק המדינתית. ברוח הדברים של דניאל בל ואבנר דה שליט, ככל שהעיר "חזקה" יותר ביחס למדינה ונהנית מעוצמה כלכלית, פוליטית ותרבותית (כמו למשל העיר "ללא הפסקה" תל אביב), או להבדיל, ככל שהנורמות הערכיות של קהילתיה מרוחקות יותר מהנורמות הדומיננטיות במדינה (כמו למשל הערים החרדיות), כך גדלה המסוגלות שלה לייצר מסגרת אזרחית מלאה תוכן של זכויות. אזרחות זו מנוסחת באמצעות הכינויים – Urban Citizenship או City-Zenship,¹⁸ כאתוס מקומי ומסגרת פוליטית חלופית למדינה.¹⁹

בניגוד לחזון הפוטנציאלי של האזרחות העירונית, המונח "עקריות" והמונחים הנלווים לו מדגישים עד כמה חלולה לרוב התקווה לאזרחות עירונית שוויונית, מכילה ומאפשרת. ברוב הערים בעולם הכמיהה למימוש זכויות מלאות במסגרת המקומית, העירונית או המטרופוליטית איננה מתממשת במלואה. התהליכים שמפתחי הרעיון של אזרחות עירונית ביקשו להתגונן מפניהם, ובראשם השפעות הקפיטליזם, מתבררים בימינו כחלק בלתי נפרד מן המשטר העירוני, אשר אינו כפוף לאופן שבו האזרחות העירונית מדומיינת. כפי שנרחיב בפרק הבא, בעלות על נדל"ן ובעלות על הון רב לא רק מקנים הגנה מפני דחיקות ועקריות, אלא גם מקנים מעמד אזרחי רם ומרובה זכויות, גם אם אינו פורמלי, השפעה רבה יותר על החלטות השלטון המקומי,²⁰ ולפחות פוטנציאלית גם את האפשרות להפוך לדוחקים בקלות רבה יותר. תמונת המראה של מעמד אזרחי זה היא של חסרי ההון והנדל"ן, שמידת השפעתם על השלטון המקומי דלה יחסית ודחיקות היא בשבילם מציאות חיים, ולכן מעמדם האזרחי הבלתי פורמלי נחות יותר ודל זכויות. זאת ועוד, האזרחות העירונית שמנסחיה ומצדדיה כמהים אליה אינה מתגבשת כתחליף ממשי לאזרחות המדינה, אשר על כל יתרונותיה ומגרעותיה ממשיכה להיות המסגרת הפוליטית המשמעותית ביותר. ההיגיון האתני והזהותי של אזרחות זו מחלחל אל העיר ומתבטא בהחלה לא אחידה של דחיקות ועקריות על קבוצות שונות בעיר. התוצאה, כפי שהצגנו בפתחת חלק זה, היא גיבוש אזרחות עירונית שמתרחקת והולכת מהחזון שמייחסים לה חוקרים כמו בל ודה שליט ומהציפיות ממנה. במקומה מתגבשת אזרחות עירונית שונה אך ממשית, שבה הזכות לעיר אינה אחידה. לפנינו אפוא אזרחות עירונית מדורגת על בסיס מצרפי רב-ממדי – חומרי, אתני, זהותי, מגדרי ועוד, המתגבשת בהתאם למערכות מקומיות מורכבות תלויות מרחב, הון, חוק, לאומיות וכן הלאה. כדי לעמוד על טיב המדרוג הצענו במאמר אחר אבחנה אפיסטמולוגית בין שתי נקודות מבט לבחינת הפגיעות בזכות לעיר ומדרוג האזרחות: "צפונמערבית" ו"דרומזרחית". נקודות מבט אלה חשובות גם כאן כדי להעמיק בניתוח המושגים דחיקות ועקריות כיסודות מבניים של אזרחות עירונית מדורגת.²¹

צפונמערביות-דרומזרחיות

צפונמערביות ודרומזרחיות הן זוויות מבט אפיסטמולוגיות לחקירה של תופעות עירונית. זווית מבט אפיסטמולוגית מלמדת על האופן המסוים שבו אנו כחוקרים בוחרים את התופעות למחקר, במה אנחנו ממקדים את המבט ומבעד לאילו מסגרות תיאורטיות. שתי זוויות המבט – הצפונמערבית והדרומזרחית, לופתות שני צירים: צפון-דרום ומזרח-מערב. צפון-דרום מהדהד את השלכותיו בקני מידה מגוונים של הקפיטליזם בן זמננו. מזרח-מערב מהדהד את מופעיו של הקולוניאליזם והאוריינטליזם בימינו, בהשראתו של אדוארד סעיד.²² זווית המבט הצפונמערבית מתבוננת בהשפעות ההון על הפיתוח העירוני, ושמה דגש מיוחד על העירוניות החכמה, החדשה, המתחדשת, ההליכתית (Walkable), המקיימת והיצירתית. היא גם בוחנת את ההיבטים הזהותיים של העיר, ומדגישה בעיקר את העיר הרב-תרבותית והליברלית, וגם את האזרחות העירונית בניסוחה האוניברסלי, השואב השראה מהמחשבה הליברלית. זווית המבט הדרומזרחית מציעה

לבחון את העירוניות מעמדה של שוליות חומרית וזהותית, המתגבשת תחת כוחות והגיונות משטריים קפיטליסטיים וקולוניאליסטיים במרחבים של סלאמס, פאבלות ושכונות עוני. ראוי לציין שההבחנה בין זוויות המבט הללו איננה מקובלת על רוב חוקרי העיר. חלקם הגדול לוקח את האוניברסליות של הידע הצפונמערבי כמובן מאליו, אף שידע זה נובע בעיקר ממחקרים בערים שנמצאות בצפון הגלובלי. בעבודתם מעוררת ההדים של ברנר ושמידט על עירוניות פלנטרית, הם טוענים לתהליך האחדה עירוני-עולמי ברוח צפונמערבית;²³ מאמרם החשוב של סטורפר וסקוט²⁴ טוען לקיומה של תיאוריה עירונית אוניברסלית, ובכך מבקר את הטיעונים הפוסט-קולוניאליים על פרטיקולריזם ועל חשיבותו של ידע מקומי, שהם מכנים "פרובינציאלי" ו"אקלקטי".

אנחנו נמנעים מדטרמיניזם פוזיטיביסטי שמניח את תקפותה של תיאוריה עירונית לכל מרחב, ומטילים ספק בתהליכי האחדה כלל-עולמיים של תהליכים עירוניים. אנחנו מעריכים ידע מקומי המתאגר לעיתים את האוניברסלי, ומעדיפים להתבונן במשטרים עירוניים מהשוליים, מנקודת מבטן של האוכלוסיות שחיות בשולי השפע העירוני. אך טבעי הוא שמבט זה נודד אל הדרום הגלובלי, אל ערי הענק שחלקים ניכרים מאוכלוסייתן חיים במרחבים לא-פורמליים, לרוב ללא הסדרה משפטית ותכנונית של זכויותיהם בבית שבו הם חיים, ומתאפיינות בתנועה של הגירת עניים, כפריים ופליטים אל שוליהן. עם זאת, אנו מדגישים שהעיון הדרומזרחי אינו רק מאפיין של ערי הדרום והמזרח הגלובליים, אלא זוחל יחד עם השינויים העכשוויים בגיאוגרפיה הפוליטית העירונית גם לערי הצפון העשירות. ג'ין וג'ון קומורופ²⁵ טוענים כי העירוניות הדרומית לא רק זוחלת צפונה, אלא מבשרת את עתידה של העירוניות בכל רחבי העולם. טשטוש גיאוגרפי זה בין עירוניות דרומזרחית לעירוניות צפונמערבית חשוב במיוחד לעניין העקירות והדחיקות, אולם משיקולים אנליטיים בלבד נבחן את העניין מכל נקודת מבט בנפרד.

עקירות ודחיקות ממבט צפונמערבי

המבט הצפונמערבי מניח אוניברסליות של הידע והתיאוריה, כלומר יכולת להחיל על ערים מודלים ותיאוריות באופן אחיד, ללא קשר למיקומן הגיאוגרפי ולמאפייניהן הייחודיים. תחת מבט זה מקופלות שתי גישות מרכזיות ביחס לעקירה ודחיקה. האחת, בהשראת הליברליזם, זוכה בדרך כלל לתמיכת הממסד התכנוני וקובעי המדיניות. יסודותיה של גישה זו הונחו בראשית המאה העשרים, למשל במחקרים שערכו רוברט פארק וארנסט ברג'ס בעיר שיקגו.²⁶ לשיטתם, בין פיתוח עירוני לבין תנועת תושבים במרחב העירוני יש זיקה "טבעית". פיתוח עירוני שמונע בידי "כוחות השוק" מוביל אומנם לתזוזה של תושבים, אך המגמה היא של שיפור באיכות תנאי המגורים, כלומר הפיתוח העירוני נתפס כתהליך שמיטיב עם כלל תושבי העיר. בשנים האחרונות עמדה זו זוכה לעדכון באמצעות התייחסות מפורשת לתהליכי ג'נטריפיקציה והתחדשות עירונית, שמצדדיהם סבורים כי הם מובילים לשיפור החיים בעיר ולא לדחיקה ועקירה. אדי קירנס ופיל מייסון אף מבקרים את השימוש במונח "עקירה" בתהליכי התחדשות

עירונית בערים במדינות הצפון הגלובלי, בטענה שהמונח אינו רלבנטי למציאות העכשווית של התחדשות עירונית.²⁷ במקום "עקירה" הם ממליצים על המונח Relocation, המדגיש את התפיסה שתושבים עוזבים שכונות מתחדשות כחלק מתהליך של שיפור בתנאי המגורים. השיפור בתנאי המגורים מתאפשר כיוון שמוסדות השלטון בצפון הגלובלי רגישים להשלכות של התחדשות עירונית, ועל כן נוקטים את הצעדים הנכונים, לשיטתם, למען זכויותיהם של כל תושבי העיר.

בהתאם לגישה זו, התחדשות עירונית היא יעד שיש לשאוף אליו בעזרת משילות מקומית,²⁸ ראש עיר "מתאים",²⁹ חדשנות ויזמות,³⁰ יצירתיות,³¹ וגיאוגרפיה כלכלית "חדשה".³² לצד אלה, הגישה הליברלית גורסת שהתחדשות עירונית וג'נטריפיקציה מקדמות גיוון תרבותי שפועל לטובת כל התושבים בעיר – עמדה שלורטה ליס מבקרת בחריפות.³³ כל התובנות הללו נשענות על עולם התוכן הליברלי ועל מושגים כמו אוניברסליות ביישום מדיניות, אזרחות מכלילה, שוק חופשי, זכויות קניין יציבות, אבחנה בין הפרטי לציבורי, שלטון החוק, תכנון עירוני אפקטיבי ומחייב ועוד. מסיבה זו, הגישה זוכה לתמיכה בעיקר בקרב גופי התכנון ומקבלי ההחלטות.

בניגוד לגישה הראשונה, השואבת השראה מעולם התוכן הליברלי, מצדדת בג'נטריפיקציה ובהתחדשות עירונית ונתמכת בעיקר בידי מתכננים ומקבלי החלטות, הגישה השנייה בנקודת המבט הצפונמערבית מאמצת קו ביקורתי כלפי התהליכים הללו. קו זה מנוסח בהשראת עולם התוכן המרקסיאני, הקושר בין תהליכי פיתוח עירוני, הצבר הון, ניצול ונישול של אוכלוסייה ותיקה.³⁴ הוא משתלב אפוא בביקורת כללית על העיר המזוהה כנאו-ליברלית.³⁵ באופן מעשי מתואר מעגל של תהליכים שראשיתו בהזנחת שכונה, אשר גוררת ירידת מחירים, ועימה פער בין ערך הנדל"ן בשיא תקופת ההזנחה לערך הנדל"ן הצפוי לאחר חידוש השכונה. פער זה מניע השקעות ציבוריות ופרטיות שמעלות את הביקוש לנכסים בשכונה. העלייה בביקושים מלווה בכניסת ג'נטריפיקטורים, שאותם כינינו לעיל "דוחקים". הדוחקים משתמשים גם בהון הפוליטי והסימבולי שלהם כדי לעצב את המרחב, ואגב כך מסייעים, גם אם לא במודע, להעלאת התשואות על ההשקעה, לשינוי פני השכונה, קהילתה וסוג השירותים המסופקים בה. עליית המחירים והשינויים בשכונה דוחקים את רגליהם של התושבים הוותיקים.³⁶ לא אחת מושקע בתהליך הון גלובלי ותאגידי שבדרך כלל אי אפשר להתחרות בברוטליות שלו.³⁷

כמו בעמדה הליברלית, גם הגישה המרקסיאנית חותרת להחיל תובנות תיאורטיות גורפות על ערים בצפון ובדרום הגלובלי בעזרת "מחקר עירוני עולמי אמיתי", כדברי לורטה ליס ושותפיה,³⁸ שגם מציעים את המונח "ג'נטריפיקציה פלנטרית" (Planetary Gentrification) כבסיס לתיאוריות עירוניות משותפות, כלומר עולמיות, עקביות וגורפות, שהג'נטריפיקציה משמשת בהן ציר מרכזי לביקורת. מתוך עמדה ביקורתית זו, ניל ברנר וכריסטיאן שמיד³⁹ דנים בתהליך העולמי הגורף שבו ממשלים מקומיים – ואין זה משנה אם הם בדרום או בצפון הגלובלי – תרים אחר השקעות הון, מעודדים ומתמרצים חברות ותאגידיים גלובליים להשקיע בעריהם, ודרך המסחור העמוק הזה מעיירים גם את המרחבים הכפריים ואת העורף הטבעי של העיר.

הגישה המרקסיאנית ממקדת אפוא את תשומת הלב בפעולתו של הקפיטליזם הגלובלי בזירה העירונית, ובחיפוש המתמיד שלו אחר אפיקי השקעה מניבים בשדה ההשקעות, שהוא כיום דיגיטלי וגלובלי כמעט לחלוטין.⁴⁰

אנו מסכימים עם חלק מהנחותיה של העמדה המרקסיאנית בנושא עקירה ודחיקה, כיוון שהיא מציגה בביקורתיות היבטים חומריים רבי-משקל בעיצוב האזרחות העירונית. אולם אף כי הניסיונות ליצור תובנות שתקפות לכלל הערים בעולם תורמים להבנת הכלכלה הפוליטית של העיר, הם מותירים חללים רבים בתחום האמפירי והמושגי, משום שאי אפשר לייחס את כל אירועי הדחיקה מהעיר, הגירוש, ההרחקה מזכויות והרס הבתים רק להיגיון של הקפיטליזם הנאו-ליברלי או לג'נטריפיקציה. ההתעקשות על כך משטיחה את מגוון התופעות העירוניות ואינה מאפשרת הבנה של תהליכים ברמת המזו (Meso), שבין המקומית לעולמית. לכן, אנחנו פונים אל נקודת המבט הדרומזרחית, שמאמצת חלק מהתובנות של העמדה המרקסיאנית, אך מעשירה אותה בין היתר בעזרת הדינמיקה שאנחנו מכנים "הקולוניאליות העירונית" החדשה.

עקרונות ודחיקות ממבט דרומזרחי

המבט הדרומזרחי מספק הסברים משלימים מבוססי מקום לתופעת הדחיקה והעקירה מהעיר, אך הסברים אלה לא התגבשו לכדי תיאוריה סדורה. זהו מבט על מקומות, קהילות ופרטים שחיים תחת דחיקה ועקירה בכוח ובפועל, והם בדרך כלל מיעוטים, מהגרים, עניים וצעירים. כפי שטענו בעבר,⁴¹ רובם חיים במרחבים האפורים של העיר. התובנות המרקסיאניות בדבר דחיקה ועקירה חשובות בשבילם, אולם הן גם מותירות חללים שמצריכים הסברים נוספים, תלויי מקום, שקשורים בקונפליקטים אתניים ואי-שוויון על בסיס זהותי ובמטרים עירוניים ומדינתיים.⁴² המבט הדרומזרחי דורש אם כך גישה "פלורברסלית" (Pluriversal),⁴³ מרובת מקורות ידע, עובדות, נתונים ופרשנויות.

הקולוניאליות העירונית, כדינמיקה מתעצמת והולכת, משמשת את המבט הדרומזרחי כמסגרת אנליטית והסברית המסתמכת על הגות שמקורה בדרום אמריקה, בכתביהם של אניבל קיחנו,⁴⁴ קרלוס ויינר⁴⁵ או ארטורו אסקובר.⁴⁶ לפי תפיסה זו, בעקבות מאות שנים של קולוניאליזם אירופי, כוחות פוליטיים וכלכליים עכשוויים עדיין מחפשים דרכים להתפשטות שתקדם קבוצות עילית. בתרגום למציאות העירונית, אנו גורסים שהעיר מהווה מרחב לדיכוי של חלק מהקבוצות שחיות בה בידי הכוחות השולטים בה מבפנים ומבחוץ. הדיכוי הוא מרכיב קבוע בהוויה של העיר, והוא מופעל דרך היררכיה של זכויות, היגיון זהותי המעצב את כיוון זרימת ההון, והפרדה יומיומית בין קבוצות. הפרדה זו, שיוכל-דיוויס ושותפותיה מכנות "גיבול" (Bordering),⁴⁷ מתבטאת במגוון אפשרויות: החל בסגרגציה על בסיס יכולות כלכליות של פרטים ("שוק חופשי") וכלה ב"אפרטהייד זוחל" המקנה לקהילות שונות חבילות זכויות לא שוויוניות, גם אם אפרטהייד זה אינו מנוסח כמדיניות רשמית. עומק הדחיקה מהעיר וממשאביה ומידת הנזק שהקולוניאליות העירונית מסבה לתושבים קשורים ישירות גם (אך לא רק) למשטר הזהויות, שנוצר משילוב של

היגיון זהותי-מדינת, שיקולים פוליטיים-טריטוריאליים, פוליטיקה עירונית והיגיון אתני-גזעי שתורמים את חלקם לעיצוב הכיוונים שאליהם זורם ההון.

מנקודת המבט הדרומזרחית, אנו קוראים את הקולוניאליות העירונית בהקשר של עקירות כהמחשה לכך שעוצמת האלימות שמשטרים עירוניים נוקטים ואופן הפעלתה אינם אחידים, אלא משתנים מקהילה לקהילה ומעת לעת, בהתאם לשיקולים חומריים ופוליטיים-טריטוריאליים השלובים זה בזה, יחד עם העדפה של זהות אחת על פני אחרות. אלימות זו עושה שימוש בהפללה, בהרס ובגירוש, בכוח ובפועל, ומובילה למה שאנניה רוי מכנה הרחקה גזעית (Racial Banishment).⁴⁸ גם האלימות הרכה יותר, שעושה שימוש בהזנחה של אזורים מסוימים בעיר או במניעת שירותים מתושביהם, מנוהלת בהתאם להיררכיה של העדפות. באופן דומה, פיתוח והתחדשות עירונית, ג'נטריפיקציה ופיתוח תשתיות לשם הפיכת העיר ל"גלובלית", עטורת מגדלי זכוכית ופלדה נוצצים, מנוהלת לעיתים בהתאם לשיקולים הללו.⁴⁹

הקולוניאליות העירונית מבטאת לא רק את האלימות על שלל ביטוייה כלפי קהילות מוחלשות ממיילא ועקירתן ודחיקתן מזכויות לעיר, אלא גם את משטר ההטבות והפריבילגיות המרחביות של קהילות מועדפות. הן נהנות משפע של זכויות לעיר וחרב העקירות והדחיקות לרוב פוסחת עליהן. המציאות, כמובן, מורכבת יותר מחלוקה פשוטנית זו לקהילות נדחקות וקהילות פריבילגיות. בפועל, אדם יכול להיות חלק מקהילה מועדפת ופריבילגית ועדיין להיות נתון תחת איום של דחיקות ואף עקירות, במיוחד במצב שבו מעמד הביניים נשחק ומתקשה לעמוד בעלויות המחייבה הגבוהות ובשחיקת תנאי העבודה.

עֲקִירוֹת, דחיקות והתנגדות

השילוב שמציע המבט הדרומזרחי בין היבטים חומריים להיבטים זהותיים, לצד המסגור שמציעה תפיסת הקולוניאליות העירונית בעידן הקפיטליסטי העכשווי, מחזיר את הדיון למדרוג האזרחות העירונית שהצגנו לעיל. שילוב זה מספק הנמקות לתופעה מדאיגה. בהווה העירונית בת-זמננו, מתברר כי האזרחות, אשר נוסדה על בסיס העיקרון של השתייכות שוות-זכויות לקהילה פוליטית בכוונה להבטיח את הזכות לעיר, היא משובררת, היררכית, מתעדפת הון על פני חירות הפרט, ובוחרת בהדרת האחר על פני הכלתו. באזרחות משובררת והיררכית כזו המונחים עקירות ודחיקות הם אבני יסוד, משום שהשוק והחוק, בשיתוף פעולה מעצים, מארגנים את החיים הפוליטיים ואת הכיוונים והנתיבים של זרימת ההון במונחים של גזע, מגדר ומיניות, לאומיות, אתניות ודת, כפי שמדגישה ליסה דוגאן.⁵⁰ ההיגיון השוקי וההיגיון הזהותי מתחזקים זה את זה. התוצאה הבלתי נמנעת היא שעקירות ודחיקות, בכוח ובפועל, הן מציאות מתמשכת של רבים מהתושבים והקהילות בעיר, ולכן הן חלק בלתי נפרד מההווי העירוני.

עקירים ודחיקים, כמובן, אינם מקבלים מציאות זו או מסכימים איתה. ואכן, מחאה, תסיסה, התנגדויות וקריאה להבטחת העיר הצודקת גם הם חלק מאבני היסוד של האזרחות העירונית, בדרומזרח ובצפונמערב כאחד.⁵¹ גל המחאות העולמי של שנת 2011, שהיה עירוני במהותו,

מייצג תסיסה זו. אך בולטת בהקשר זה הדרישה המתמשכת לאזרחות מכלילה שעולה ממרחביה האפורים של העיר, שתושביהם מורחקים מן הזכות לעיר וחשופים לעקירה. עקירים אינם יושבים באפס מעשה וממתינים שגורלם ייחרץ, אלא פועלים בדרכים לא-פורמליות כדי להבטיח את הישרדותם,⁵² למשל באמצעות בנייה ללא היתר, "הסגת גבול שקטה" של שימוש במשאבים ותשתיות,⁵³ צומוד, התארגנויות "מלמטה" לאספקה עצמית של שירותים ותשתיות,⁵⁴ פעילות של ארגוני חברה אזרחית,⁵⁵ ניהול מאבקים גלובליים ומקומיים ומו"מ מול מוסדות העיר,⁵⁶ ועוד שלל ביטויים של אזרחות מתנגדת.

לסיכום, עקירות ודחיקות הם מצבים קיומיים – פוליטיים, כלכליים, זהותיים – המשקפים את יסודותיה המעורערים של האזרחות העירונית בת-זמננו ומזינים קשת תודעות של "אזרחות מתנגדת" המאפיינת את החברה והפוליטיקה העירונית בתקופתנו. ברוח הזווית הדרומזרחית נדגיש כי אף שאנו עדים בשנים האחרונות לעלייה ניכרת במצבי העקירות והדחיקות העירוניים, איננו רואים בהם אמת אוניברסלית, אלא תובנה הנובעת מהתבוננות, חקירה ולמידה של מקרי חקר רבים ומגוונים בערים שממוקמות בכל חלקי העולם, תוך התמקדות במבטי עומק מהשוליים המתרחבים של ערי ישראל/פלסטין,⁵⁷ ויחד עם שותפינו למחקר.⁵⁸

דברי תודה

חיבור לקסיקלי זה נכתב כחלק מהמחקר "פינוי והרחקה במרחב העירוני: השלכות לעיר הישראלית", הנתמך בנדיבות בידי הקרן הלאומית למדע, וגרסה מוקדמת שלו הוצגה בכנס הלקסיקלי ה-17 למחשבה פוליטית ביקורתית (פברואר 2021). החיבור יצא נשכר מהדיון שנערך בכנס. זכויות מיוחדות בחיבור זה שמורות להילה צבן וניר ברק, אשר קראו בקפדנות רבה גרסה מוקדמת שלו כחלק מהליך השיפוט וסקירת העמיתים הנהוגים במפתח. הניסיון המחקרי העשיר של השניים בתחום, לצד היכרותם המעמיקה עם נושא המחקר שלנו, תורגמו להצעות מועילות במיוחד, ועל כך תודתנו.

הערות

1. Katherine F. Brickell, Melissa Arrigoitia and Alexander Vasudevan, *Geographies of Forced Eviction: Dispossession, Violence, Resistance* (London: Palgrave Macmillan UK, 2017); Adam Elliott-Cooper, Phil Hubbard and Loretta Lees, "Moving beyond Marcuse: Gentrification, Displacement and the Violence of Un-Homing," *Progress in Human Geography* (24 February 2019), 0309132519830511, <https://doi.org/10.1177/0309132519830511>

2. Helly Hirsh, Efrat Eizenberg and Yosef Jabareen, "A New Conceptual Framework for Understanding Displacement: Bridging the Gaps in Displacement Literature between the Global South and the Global North," *Journal of Planning Literature*, 30 April 2020, 0885412220921514, <https://doi.org/10.1177/0885412220921514>

3. תודה מיוחדת לחברנו פרופ' אבינועם מאיר על הצעותיו והערותיו המועילות לתרגום המונח Displaceability.
4. Rob Nixon, *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2011).
5. הראל נחמני ורוית חננאל, "אנחנו שנינו מאותו הכפר: הבניה חברתית של אוכלוסיות יעד והשפעתה על חלוקת המרחב", *תכנון* 18 (2) (2021): 54–80, www.aepi.org.il/loadedFiles/1015.pdf.
6. בבימויים של קרן שעין ולביא ואנונו ובהפקת אסנת טרבלסי.
7. Merav Kaddar, "Gentrifiers and Attitudes towards Agency: A New Typology. Evidence from Tel Aviv-Jaffa, Israel," *Urban Studies* 57 (6) (February 2020): 1243–59, <https://doi.org/10.1177/0042098020904252>.
8. שם.
9. Kathe Newman and Elvin K. Wyly, "The Right to Stay Put, Revisited: Gentrification and Resistance to Displacement in New York City," *Urban Studies* 43 (1) (January 2006): 23–57, <https://doi.org/10.1080/00420980500388710>; (Newman and Wyly, "The Right to Stay Put" להלן) *City* (London: Routledge, 2005).
10. Neil Smith, *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City* (London: Routledge, 2005).
11. Tom Slater, "Planetary Rent Gaps", *Antipode* 49 (S1) (January 2017): 114–37, <https://doi.org/10.1111/anti.12185>; (Slater, "Planetary Rent Gaps" להלן).
12. Hila Zaban, "The Real Estate Foothold in the Holy Land: Transnational Gentrification in Jerusalem," *Urban Studies* 57 (15) (June 2019): 3116–34, <https://doi.org/10.1177/0042098019845614>.
13. (Henri Lefebvre, *Writing on Cities* (Oxford: Blackwell, 1996).
14. David Harvey, "The Right to the City," *New Left Review*, 53 (4) (2008): 23–40, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.0309-1317.2003.00492.x/abstract>.
15. Rainer Baubock and Liav Orgad, "Cities vs. States: Should Urban Citizenship Be Emancipated from Nationality?" Robert Schuman Centre for Advanced Studies Research Paper No. RSCAS 2020/16, 2020, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3630228>.
16. Oren Yiftachel, "Epilogue-from 'Gray Space' to Equal 'Metrozenship'? Reflections On Urban Citizenship," *International Journal of Urban and Regional Research* 39 (4) 2015, <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12263>.
17. ליאורה ביגון ומישל בן ארום, "כתובת מגורים ושיום מקום אקסטרה-פורמאליים בליבה של 'עיר עולם'", *תכנון* 18 (2) (2021): 81–101, www.aepi.org.il/loadedFiles/1015.pdf.

- Daniel A. Bell and Avner De Shalit, *The Spirit of Cities: Why the Identity of a City* .16
 Bell and להלן *Matters in a Global Age* (Princeton: Princeton University Press, 2013)
 De Shalit, *The Spirit of Cities*); Nir Barak, "City-Zenship and National Citizenship:
 Complementary and Competing but Not Emancipated from Each Other," *VerfBlog*, 2020,
 Barak, "City-Zenship and National להלן" <https://doi.org/10.17176/20200121-182024-0>
 ("Citizenship
- Avner De Shalit, *Cities and Immigration: Political and Moral Dilemmas in the New* .17
Era of Migration (Oxford: Oxford University Press, 2018)
- .Nir Barak, "Ecological City-Zenship," *Environmental Politics* 29 (3) (2020): 479-99 .18
- .Bell and De Shalit, *The Spirit of Cities* .19
- Clarence N. Stone, "Power, Reform, and Urban Regime Analysis," *City & Community* .20
 .5 (1) (2006): 23-38, <https://doi.org/10.1111/j.1540-6040.2006.00151.x>
- .21 ארו צפדיה ואורן יפתחאל, "דחיקה ועקירה מהעיר: מבט דרומזרחי", תיאוריה וביקורת 54 (2021):
 86-59, <https://theory-and-criticism.vanleer.org.il/product>, להלן צפדיה ויפתחאל, "דחיקה
 ועקירה מהעיר".
- .22 אדוארד סעיד, אוריינטליזם (תל אביב: עם עובד, 2000).
- Neil Brenner and Christian Schmid, 'The "Urban Age" in Question', *International* .23
Journal of Urban and Regional Research 38 (3) (May 2014): 731—55, <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12115>
 .Brenner and Schmid, 'The "Urban Age" in Question') להלן
- Michael Storper and Allen J. Scott, "Current Debates in Urban Theory: A Critical Assessment," .24
Urban Studies 53 (6) (2016): 1114-36, <https://doi.org/10.1177/0042098016634002>
- Jean Comaroff and John L. Comaroff, *Theory from the South: or, How Euro-America* .25
Is Evolving Toward Africa, The Radical Imagination (New York: Routledge, 2015)
- Robert E. Park and Ernest W. Burgess, *The City, Heritage of Sociology Series* (Chicago: .26
 University of Chicago Press, 1925)
- Ade Kearns and Phil Mason, "Defining and Measuring Displacement: Is Relocation .27
 from Restructured Neighbourhoods Always Unwelcome and Disruptive?", *Housing*
Studies 28 (2) (March 2013): 177-204, <https://doi.org/10.1080/02673037.2013.767885>
- B. Guy Peters and Jon Pierre, "Urban Governance," in *The Oxford Handbook of* .28
Urban Politics, eds. Peter John, Karen Mossberger, and Susan E. Clarke (Oxford: Oxford
 Univ. Press, 2012), 71-86
- Benjamin R Barber, *If Mayors Ruled the World: Dysfunctional Nations, Rising Cities* .29
 (New Haven: Yale University Press, 2013)

- Boyd Cohen, Esteve Almirall, and Henry Chesbrough, "The City as a Lab: Open Innovation Meets the Collaborative Economy," *California Management Review* 59 (1) (November 2016): 5—13, <https://doi.org/10.1177/0008125616683951> .30
- Richard Florida, *The Rise of the Creative Class — Revisited: Revised and Expanded* .31 (Philadelphia: Basic Books, 2014)
- Paul Krugman, "The New Economic Geography, Now Middle-Aged," *Regional Studies* 45 (1) (2011): 1-7 .32
- Loretta Lees, "Gentrification and Social Mixing: Towards an Inclusive Urban Renaissance?" *Urban Studies* 45 (12) (2008): 2449-70, <https://doi.org/10.1177/0042098008097099> .33
- Newman and Wyly, "The Right to Stay Put"; Slater, "Planetary Rent Gaps" .34
Smith, *The New Urban Frontier* .35
- Paul Watt, "Gentrification and Displacement," *The Encyclopedia of Global Human Migration, Major Reference Works*, 4 February 2013, <https://doi.org/doi:10.1002/9781444351071.wbeghm248> .36
- Saskia Sassen, *Expulsions: Brutality and Complexity in the Global Economy* .37 (Cambridge: Harvard University Press, 2014)
- Loretta Lees, Hyun Bang Shin, and Ernesto López-Morales, *Planetary Gentrification, Urban Futures* (Cambridge, Malden: Wiley, 2016) .38
- Brenner and Schmid, 'The "Urban Age" in Question' .39
(Raquel Rolnik, *Urban Warfare* (London: Verso Books, 2019) .40
- ארז צפדיה ואורן יפתחאל, "עיר המחר 'האפורה'", ערי המחר: תכנון, צדק וקיימות היום? עורכים טובי פנסטר ואורן שלמה (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 4102), 671-29 (להלן צפדיה ויפתחאל, "עיר המחר"). .41
- Gautam Bhan, "Notes on a Southern Urban Practice," *Environment and Urbanization*, .42 2019, 0956247818815792, <https://doi.org/10.1177/0956247818815792>
- Arturo Escobar, *Pluriversal Politics: The Real and the Possible* (Durham; London: Duke University Press, 2020), <https://doi.org/10.2307/j.ctv11315v0.1> (להלן Escobar, *Pluriversal Politics*) .43
- Anibal Quijano, "Coloniality of Power and Eurocentrism in Latin America," .44 *International Sociology*, 2000, 215-232
- Carlos Vainer, "The Coloniality of Urban Knowledge and City Models," in *The Routledge Handbook on Cities of the Global South*, eds. Susan Parnell and Sophie Oldfield, 48-56 .45

- . Escobar, *Pluriversal Politics* .46
- Nira Yuval-Davis, Georgie Wemyss, and Kathryn Cassidy, *Bordering* (London: Wiley, .47
(2019).
- Ananya Roy, "Racial Banishment," *Keywords in Radical Geography, Antipode at* .48
50 (Wiley Blackwell and Antipode Foundation Ltd., 2019), <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/9781119558071.ch42>.
- Asher D. Ghertner, *Rule by Aesthetics: World-Class City Making in Delhi* (New York: .49
(Oxford University Press, 2015).
- Lisa Duggan, *The Twilight of Equality?: Neoliberalism, Cultural Politics, and the* .50
Attack on Democracy (Boston, MA: Beacon Press, 2003).
- .51 אורן יפתחאל ורני מנדלבאום, "הקדמה: העיר דורשת צדק חברתי! תכנון בישראל בעיניים חברתיות",
תכנון 12 (1) (2015): 77–172.
- .52 Janice E. Perlman, "The Myth of Marginality Revisited," *City* (2005): 1969-2003.
- .53 Asef Bayat, *Life as Politics: How Ordinary People Change the Middle East* (Stanford:
(Stanford University Press, 2013).
- .54 Manuel Castells, *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban*
Social Movements (Berkeley and LA: University of California Press, 1983).
- .55 Haim Yacobi, "The NGOization of Space: Dilemmas of Social Change, Planning
.Policy, and the Israeli Public Sphere," *Environment and Planning D* 25 (4) (2007): 745-58.
- .56 Arjun Appadurai, "Deep Democracy: Urban Governmentality and the Horizon of
Politics," *Environment and Urbanization* 13 (2) (October 2001): 23-43, <https://doi.org/10.1177/095624780101300203>.
- .57 Oren Yiftachel, "The Aleph — Jerusalem as Critical Learning," *City*, 2016, <https://doi.org/10.1080/13604813.2016.1166702> ; אורן יפתחאל וארו צפדיה, "העיר הקורוניאלית",
לקסיקון סוציולוגי לעת קורונה (מרכז אדווה וסוציולוגיה ישראלית, 2021); ארו צפדיה, "דחיקה ועקירה
בשלוש מסגרות: גבעת עמל צופה פני עתיד האזרחות העירונית", תכנון 18 (2) (2021): 107–117; ארו
צפדיה ואורן יפתחאל, "דחיקה ועקירה מהעיר: מבט דרומזרחי", תיאוריה וביקורת 54 (2021): 59–86,
<https://theory-and-criticism.vanleer.org.il/product>; צפדיה ויפתחאל, "עיר המחר האפורה".
- .58 המחקר "פינוי והרחקה במרחב העירוני: השלכות לעיר הישראלית" נתמך בנדיבות על ידי הקרן
הלאומית למדע (מענק מס' 1622/18). זוהי רשימה חלקית של המחקרים שנערכו במסגרת המחקר, בתורה
לחוקרות ולחוקרים על הזכות שהעניקו לנו לעבוד עימם.ן:
באר שבע הגאה (רני מנדלבאום וכן משגב)
גבעתיים – משפרי דיור ממעמד בינוני-גבוה (אלונה קדם ומוטי גיגי)

הסכמי גג – דחיקה פנים-מטרופולינית (שרון אשל)
 ח'אשם זאנה – כביש 6 עובר בכפר בדואי "לא מוכר" (ספא אבורביעה)
 יפו ד' מתחם הבעש"ט – התחדשות עירונית אחרת? (אלונה קדם ומוטי גיגי)
 כופר עקב – חלל ריבונות מעבר לחומות ההפרדה בירושלים (הודא אבו זייד)
 נגב ושטחים – עקירות ילידים והמשפט (נטע עמר-שיף)
 נתבות, באר שבע, ירוחם – דחיקה דרך בתי כנסת (ליאל צבן)
 סלוואן – קרקעות הקדש ופרשנותן המשפטית (אחמד אמארה)
 רהט – עקורים במקומם: פרספקטיבות ילידיות על מדיניות הדיור (עודד הס)
 שדרות – גרעינים תורניים ודוחקים (שי בן-יעיש)
 שכונה ג' באר שבע – שכונה בצל ג'נטריפיקציה מתמדת (הילה צבן)
 שכונת התקווה – הקהילה הגאה: דחוקה ומדחיקה (חן משגב)
 שכונת מוסררה – דחיקה באמצעים דיגיטליים (חגית קיסר)
 שכונת שפירא – ג'נטריפיקציה בדרום העיר (אורן יפתחאל וסדנת התכנון)
 שכונת שפירא – שמאות ועקירה מהעיר – (אורי אנוברג)

